

89
С20

14381-

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

САСИНА Марія Сергіївна

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА СПАДЩИНА ІВАНА БІЛИКА
/Івана Яковича Рудченка/ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО
ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

Спеціальність 10.01.02. - Українська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття
вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київський педагогічний
інститут ім. О.М.Горького
БІБЛІОТЕКА

Київ, 1992

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100313778

Робота виконана на кафедрі української літератури Київського державного педагогічного інституту імені М.П.Драгоманова.

- Науковий керівник - доктор філологічних наук
О.Д.Гнідан
- Офіційні опоненти - доктор філологічних наук
П.М.Федченко
кандидат філологічних наук
С.С.Кіраль
- Ведуча організація - Тернопільський державний
педагогічний інститут
/кафедра української літератури/

Захист відбудеться "19" лютого 1992 р. о 15 год.
на засіданні спеціалізованої ради К 113.01.03 у Київському державному педагогічному інституті ім.М.П.Драгоманова /252030,
Київ, вул.Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського державного педагогічного інституту ім.М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий "19" січня 1992 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради Вишневська Г.П.Вишневська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасне українське літературознавство, звільняючись від псевдонаукової більшовицької методології, вульгарно-класового підходу до явищ літератури, переосмислює, переглядає цілі періоди історії українського мистецтва слова, даючи на основі глибинного вивчення архівів істинну об'єктивно-історичну картину українського літературного процесу. До таких належать і 60-70-ті роки XIX ст. – один з найскладніших, найдраматичніших періодів розвою української літератури та літературно-критичної думки, роки "страшного і фатального затишку та застою, млявості в публічному і літературному житті"¹, коли внаслідок ряду репресивних заходів царизму супроти української культури не лише майже припинився потік українських художніх творів та будь-яка українознавча справа, але й було "так грізно поставлено питання: чи жити, чи загинути нашій нації"².

Літературно-критична спадщина Івана Білика /І.Я.Рудченка/ – його публіцистичні, суспільно-критичні, літературно-естетичні статті, неопубліковані праці – у великій мірі відбивають особливості того періоду, виявляють роль у суспільстві літературної критики, її зміст, характер, функції, адресації. З огляду на це важливим та актуальним постає цілісне й концептуальне освоєння спадщини І.Білика, що сприяє не лише визначенню ідейно-естетичних позицій критика та конкретнішому сприйняттю сучасного йому літературного процесу, але й дозволяє до певної міри поглибити і розширити наше уявлення про розвиток української суспільно-критичної думки другої половини XIX ст.

Водночас актуальним є ґрунтовне дослідження архівних матеріалів, що сприяє об'єктивно-історичному осмисленню доробку І.Білика, звільненому від вузько-соціологічного застиглого підходу.

За умов тоталітарного режиму, не зважаючи на окремі спроби літературознавців привернути увагу до І.Білика, його постать для загалу була напівзабутою, а творчість вважалася малозначущою. Про

¹Франко І.Я. Михайло П.Старицький//Франко І.Я. Зібр.тв.: У 50-ти т. – Т.33. – К.: 1982. – С.236.

²Франко І.Я. Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди. – Львів, 1910. – Ч.1. – С.8.

Білика не було окремих досліджень. Пропонована робота є скромною спробою встановити історичну справедливість і повернути українській культурі напівзабуте ім'я видатного українського письменника і культурного діяча другої половини XIX ст.

Історіографія питання. Інтерес до багатогранної діяльності І.Рудченка/Білика/ виник ще наприкінці XIX ст. Першим подав біографічні відомості про нього, осмислив його внесок у розвиток вітчизняної фольклористики О.Піпін. Досить високо поцінував перекладацьку та суспільно-економічну роботу І.Рудченка/Білика/ І.Яфранко.

У 30-х роках XX ст. питання літературної спадки П.Мирного та І.Білика розглянули у своїх працях Т.Ткаченко, М.Марковський, І.Лютый. З середини 50-х років про І.Рудченка/Білика/ згадують у своїх монографіях О.Азадовський, М.Бернштейн, О.Дей, І.Дорошенко, М.Комишанченко, В.Поважна, П.Федченко, В.Черкаський.

Для даної роботи першочерговий інтерес становлять суспільно-критичні позиції І.Рудченка/Білика/, його естетико-літературна концепція. Ці питання почасти висвітлені у працях М.Бернштейна, М.Комишанченка, В.Черкаського, в "Історії української дожовтневої критики". У літературно-критичній спадщині І.Білика увагу вчених привертають насамперед виступи критика проти графоманства та епігонства, його заклики орієнтуватися на літературу російську, визначається місце цих виступів у суспільно-літературній боротьбі того часу. Майже зовсім не враховувалися автобіографія вченого, його публіцистика, народознавчі студії, велика праця "Обзор литературы славян", численне листування з різними особами, суспільно-економічні праці. Активне вивчення цих матеріалів дає можливість утворити цілісне уявлення про ідейно-естетичні позиції І.Рудченка-Білика, місце його як критика в історико-літературному процесі другої половини XIX ст., допомагає простежити, як відбилися у його творчості конкретні та загальні тенденції літературного розвитку даного періоду.

Мета роботи полягає в тому, щоб якомога повніше розкрити характер і особливості естетико-літературних, суспільно-критичних поглядів та оцінок І.Білика, суть його літературознавчої концепції у нерозривному зв'язку з суспільно-культурними тенденціями 60-70-х років XIX ст. У зв'язку з цим у роботі поставлені такі завдання:

- простежити головні тенденції та фактори, що вплинули на формування суспільно-критичних засад Івана Білика;
- визначити основні критерії оцінок І.Біликом літературних явищ;
- охарактеризувати суспільно-критичну діяльність І.Білика, з'ясувати суть його літературознавчої концепції та її складових частин;
- осмислити ідейно-тематичну спрямованість, проблематику та пафос літературно-критичної спадщини І.Білика;
- встановити місце і роль І.Білика в українському історико-літературному процесі другої половини ХІХ ст.;
- з'ясувати суть ідейно-естетичної концепції роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", створеної І.Біликом;
- теоретичні висновки та дифініції обґрунтувати конкретним аналізом праць І.Білика.

Об'єкт дослідження. Матеріалом дослідження стали літературно-критичні, публіцистичні та поетичні твори І.Білика, його фольклористичні та суспільно-економічні праці - опубліковані й неопубліковані - а також багаточисельна епістолярія, повість Панаса Мирного "Чіпка", роман "Хіба ревуть воли, як ясла повні?". Використовуються також праці Біликових сучасників, які так чи інакше допомагають виокремити його суспільно-літературні позиції - Я.Головацького, М.Костомарова, П.Куліша, О.Огоновського, В.Барвінського, О.Кониського, М.Драгоманова, І.Франка та інших. У дисертації використовуються також архівні матеріали із фондів відділу рукописів Інституту літератури АН України ім.Т.Г.Шевченка, відділу рукописів ЦНБ ім.Вернадського АН України, Центрального державного історичного архіву України в Києві, Центрального державного історичного архіву України у Львові, Львівського обласного архіву, відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім.В.Стефаніка АН України, відділу рукописів Інституту російської літератури /Пункінський Дім/, Державної публічної бібліотеки ім.М.В.Салтикова-Щедрина, бібліотеки АН Росії в м.Санкт-Петербурзі.

Теоретичною основою дослідження стали роботи І.Франка, М.Грушевського, С.Єфремова, О.Дорошкевича, П.Федченка, М.Бернштейна, присвячені питанням літературознавства й критики ХІХ ст., праці Д.Лихачова, Ю.Лотмана та ін. з проблем іманентного саморозвитку літератури й літературної критики, Г.Поспелова з проблем жанро-

творення, М.Азадовського та О.Дея з питань розвитку фольклористики. Великий діапазон теоретичних розробок викликаний бажанням здійснити комплексний підхід до об'єкта дослідження як певної цілісності, що виникає і функціонує в конкретно-історичних умовах. Комплексний підхід до суспільно-критичної діяльності І.Білика дозволяє розкрити не лише своєрідність його ідейно-естетичних позицій, але й дає можливість виявити деякі загальні тенденції і закономірності літературного розвитку, при цьому використані конкретно-історичний, історико-типологічний, історико-функціональний, порівняльно-історичний, соціологічний та психологічний, історико-літературний методи дослідження.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше об'єктом монографічного дослідження стала діяльність і спадщина І.Рудченка/Білика/у контексті його доби, вперше встановлено або уточнено низку фактів із біографії критика; виявлені у процесі дослідження невідомі літературно-критичні та художні праці, фольклористичні записи, епістолярія І.Білика, інші архівні матеріали, - все це дозволило проаналізувати творчу спадщину письменника та критика в цілому; вперше у науковий обіг вводиться низка суджень Білика з питань розвитку української та інших слов'янських літератур.

Практичне значення роботи. Дисертація дозволяє ввести у науковий обіг широкий матеріал про особливості сприйняття та тлумачення І.Біликом суспільно-літературного процесу ХІХ ст. Цей матеріал може бути використаний при розробці вузлових проблем літературної критики та публіцистики, а також при викладанні курсу історії української літератури та літературної критики, в спецкурсах та спецсемінарах у вузах. Наукові результати дослідження можуть скласти основу літературного портрету І.Рудченка/Білика/.

Апробація роботи. Основні положення дисертації апробувалися на наукових конференціях у Київському державному педагогічному інституті ім.М.Драгоманова /1989-1991/, на загальносоюзній конференції молодих вчених "Національна культура: шляхи розвитку, традиції, перспективи" /Київ, 1988/, на регіональних наукових читаннях "Фольклор у духовному житті українського народу" /Львів, 1991/, а також були використані при читанні лекційних курсів з історії нової української літератури для студентів поліграфічного факультету Київського політехнічного інституту /1988-1992/.

Окремі розділи і вся дисертація обговорювалися на засіданнях

кафедри української літератури Київського державного педагогічного інституту ім.М.П.Драгоманова.

Матеріали дисертаційного дослідження представлені у шести публікаціях.

Структура і зміст дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури та архівних джерел.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, предмет, мета і завдання дослідження, аргументується наукова новизна, теоретична і практична значимість роботи.

У першому розділі - "Становлення творчої особистості Івана Білика /Івана Яковича Рудченка/ і доба другої половини ХІХ ст." - досліджуються шляхи становлення І.Рудченка/Білика/ як літературно-го критика та письменника. З цією метою у реферованій роботі на основі багатьох архівних джерел, більшість з яких вперше вводиться у науковий обіг, створена наукова біографія І.Рудченка/Білика/, що подається у тісному зв'язку з суспільно-політичними та культурними процесами того часу. При цьому підкреслюється глибока залежність творчої особистості, особливо її становлення, від зовнішніх факторів.

У роботі розглядається фольклористично-народознавча діяльність І.Рудченка як початок його літературно-критичних студій, прослідковується еволюція І.Білика від спроб характеризувати народні поетичні твори з точки зору їх суспільної значимості та соціальної проблематики до твердих соціальних та соціально-філософських критеріїв в оцінці художньої літератури. Зокрема, аналізуючи казковий матеріал, Рудченко виділив казки дохристиянського періоду, міфи та народні побутові оповідання і визначив, наскільки глибоко й достовірно відображено у них побут, мораль, ідеали трудового народу, зробив співставлення змісту казок з реальною суспільною проблематикою.

У реферованій роботі характеризуються праці І.Рудченка, присвячені чумацтву та його епосу, що критик розглядав як вияв самобутності українського соціально-економічного та духовного розвитку. На основі чумацьких пісень І.Білик створив яскраву картину життя українства, підкресливши особливості менталітету свого народу. В упорядкованому та виданому І.Рудченком збірникові "Чумацькі народні пісні" /Київ, 1874/ його автор виступив як фольклорист-новатор: чумацькі пісні він розмістив за власною науковою

системою відбору та подачі фольклорного матеріалу, що полягала у послідовній звірці усіх варіантів пісень і відборі найповнішого варіанту та у розміщенні пісень за змістом. Фольклористична діяльність І.Рудченка була спрямована на виявлення ознак самобутності українства і водночас стала певним етапом становлення його як літературного критика.

Під впливом народної поезії І.Рудченко написав досить значну кількість власних віршів, які частково були опубліковані у львівському часописі "Правда" /1868-1870/. Як поет І.Рудченко був епігоном Т.Г.Шевченка і не вийшов за межі тієї наслідувальницької тенденції, яка запанувала в українській літературі після Шевченка. Проте поезія І.Рудченка цікава як вияв певних суспільних, естетичних ідеалів майбутнього критика, його настроїв та поглядів. Тим більше, що як літературний критик І.Рудченко/Білик/досить різко й безапеляційно викривав прояви епігонства у сучасній йому поезії.

Характерними ознаками лірики І.Рудченка є відхід від абстрактної символіки романтичної поезії і помітне відчуття реалій часу, в якому відбувається дія, органічне засвоєння елементів фольклорної поетики, народно-пісенний ліризм. Поезія І.Рудченка не відзначається особливим тематичним багатством - тема обов'язку митця, інтелігенції перед народом, що була досить поширена в той час, провідна і в ліриці І.Рудченка. У таких творах поет іде від змальовання конкретних картин людського страждання до узагальнюючих висновків про долю України.

Художньо вартісними є переклади І.Рудченка російської та зарубіжної поезії - Гейне, Міцкевича, Фета, Майкова, що відзначаються досконалістю поетичної фрази, мовним багатством, лексичною чистотою.

Важливу роль у становленні І.Рудченка як літературного критика відіграв перший всеукраїнський часопис "Основа", на сторінках якого і розпочалася творча діяльність його як фольклориста та публіциста.

У реферованій роботі аналізуються публіцистичні виступи І.Рудченка на сторінках "Основи" та "Києвлянина", що свідчать про активну громадську позицію майбутнього критика, виявляють різносторонність його інтересів та глибоку зацікавленість у долі рідного народу, розвитку його освіти, культури, економіки.

Стиль публіцистичних статей І.Рудченка емоційний, іронічний, з дотепним вкрапленням народних афоризмів.

Публіцистика І.Рудченка є яскравим виявом його по-філософськи гострого розуму – за одиничними явищами він розрізняє суспільні процеси, а з цілого ряду фактів виводить суть проблеми. Саме завдяки неабиякому талантові І.Рудченка по-філософськи заглиблюватися у суть подій – суспільних чи літературних – маємо епохальний роман "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" та класичні Рудченкові літературно-критичні студії.

У роботі розглядається одна з найменш вивчених сторінок діяльності І.Рудченка – суспільно-економічна. У сучасній науці склалася думка, що чиновницька служба І.Рудченка була виявом його відходу від демократичних засад, прислужництвом царизму. У реферованій роботі висловлюється дещо інша точка зору. Під тиском жорстких обставин І.Рудченко відходить від літературної діяльності і стає чиновником фінансового відомства. Тут він зробив блискучу кар'єру насамперед завдяки своєму природньому гострому розумові й працьовитості. Дослідження І.Рудченка з питань економічного розвитку України потребують належного оцінювання вчених-економістів, позаяк мали значний вплив на творення тогочасних суспільно-економічних законів. Це стосується праць "О землевладении в Юго-Западном крае", "О сельских и местечковых чиншевиках", "Об иностранной колонизации", "О переселениях из Малороссии в связи с другими экономическими явлениями ея" та значної кількості інших. За деякими з них були прийняті спеціальні урядові ухвали, зокрема закон про землекористування, який утверджував права корінного населення України на землю. А закон про чиншевиків був своєрідним виконанням "ганнібалової" клятви І.Рудченка, який рішуче виступив проти несправедливого відселення чиншевиків з їх споконвічних земель. У результаті прийняття закону про чиншевиків сотні безпритульних селян змогли повернутися на свої садиби і навіть отримати певну компенсацію. А на могилі І.Рудченка за його заповітом було зроблено напис: "Защитник чиншевиков", що можна вважати символічною епітафією, яка відбиває демократичний дух І.Білика, його боротьбу за кращу долю селян.

Другий розділ роботи – "Суспільно-критична діяльність Івана Білика /І.Я.Рудченка/ і розвиток української літературно-критичної думки 60-70-х років XIX ст." – присвячений розглядові суспільно-критичної спадщини І.Рудченка-Білика у контексті українсь-

кого та загальноросійського суспільно-літературного процесу.

Суспільно-критична діяльність І.Білика відіграла важливу роль у розвитку української літературно-естетичної думки 60-70-х років XIX ст. Її вагомість визначається двома факторами: по-перше, як літературний критик І.Білик виступив у надзвичайно складний та драматичний для української літератури період - час гонінь і переслідувань, заборон і утисків, занепаду й застою. По-друге, у своїх літературно-критичних виступах І.Білик націлював українську літературу на найвищі світові здобутки, всупереч майже усталеного на той час погляду на неї як на літературу "хатню", "домову", провінційну, що є складовою частиною великої загальноросійської.

Літературно-критична спадщина І.Білика невелика за обсягом /менше десяти історико-літературних, літературно-критичних статей, рецензій та оглядів/, але надзвичайно важлива за прагненнями критика пришвидшити й утвердити літературний процес на Україні, піднести найпекучіші проблеми української літератури та пов'язати їх з питаннями соціально-політичного розвитку суспільства.

У реферованій роботі значна увага приділяється суспільно-історичним обставинам 60-70-х років XIX ст. Цей період визначається як перехідний в історії української літератури та літературної критики, коли після Шевченкової доби виникла необхідність розширити критерії оцінки творів художньої літератури та з'явилася потреба нового художнього відображення дійсності.

Суспільно-критичні виступи І.Білика відзначаються концептуальною цілісністю й глибиною аналізу. У цій системі першою ланкою є велика стаття "Обзор литературы славян", яка нами вперше вводиться у науковий обіг. Названа праця І.Білика була написана 1872 року у зв'язку з виходом збірника О.Гербеля "Поэзия славян" і усім своїм змістом вступала в полеміку з тогочасною офіційною панславістською, а по суті панросійською суспільно-критичною думкою, чії інвективи щодо вузьконаціональних сепаратистських устремлінь української літератури були надійним теоретичним підґрунтям царських репресивних заходів супроти української культури.

Ще у статті "Этнографические работы в Западно-русском крае в течение 1866 года" /"Киевлянин", 1867/ І.Білик тонко, але досить сміливо як на той час іронізував над страхом офіційної критики перед "привидом українофільського сепаратизму", що начебто полягав у стремлінні української творчої інтелігенції до розвитку українсь-

кої літератури. У статті "Обзор літератури славян" І.Білик вже на основі широких наукових спостережень щодо розвитку української та інших слов'янських літератур посилює критику українофільських тенденцій. Праця Білика багатозначна, масштабна за проблематикою, полемічна. З одного боку мова йшла про явища та проблеми суто літературні, про шляхи й умови розвитку української літератури - чи бути їй літературою загальнолюдських гуманістичних ідей та ідеалів, чи стати літературою "для хатнього вжитку". З іншого боку, полеміка мала яскраво виражене соціально-політичне забарвлення, бо торкалася важливих питань суспільного розвитку: чи йти шляхом демократичних перетворень, шляхом волевиявлення народів, чи дорогою консервативних утисків, реакційних заборон. Білик, ясна річ, стояв на прогресивних демократичних засадах.

У статті "Обзор літератури славян" І.Білик вперше в українській критиці торкнувся питання взаємозв'язків та взаємовпливів української та російської літератур. Прстежуючи літературний процес на Україні з початку ХІХ ст. до кінця 60-х років, критик проаналізував зміну естетичних концепцій та літературних напрямків, підкреслив спільність загальнолюдських гуманістичних ідеалів обох літератур. При цьому Білик стисло охарактеризував творчість українських письменників ХІХ ст. Так, зокрема, твори Марка Вовчка І.Білик оцінює, поділяючи висновки П.Куліша про етнографічний фотграфізм оповідань письменниці та художній застій і навіть регрес у її подальших творах.

Дещо спрощено оцінив І.Білик "Енеїду" І.П.Котляревського, вважаючи її карикатурою на українське народне життя та відгомонам зверхньопапського ставлення до трудового люду.

Вірними є висновки І.Білика про органічність для української літератури таких напрямків як сентименталізм та романтизм, що суголосні менталітетові українства.

У реферованій роботі значна увага відводиться спостереженням І.Білика щодо творчості Т.Г.Шевченка. Білик одним з перших в історії української літературно-естетичної думки дав об'єктивно-історичну та суспільно-філософську оцінку творчості великого поета. Критик першим вказав на внутрішню дихотомію творчості Т.Шевченка, яка проявилася у протиставленні героїзму, мужності, вільнолюбства українства часів козаччини покірному рабському животінню за умов колоніальної Малоросії. Вірною є думка Білика про те, що Шевченко

намагався відродити у своїх земляків національну гідність, історичну пам'ять, що була втрачена за часи колоніального життя України.

Одне з центральних положень Біликової суспільно-літературної концепції - твердження про пряму залежність розвитку національної літератури від політичного становища нації, від форми її буття. Цю думку критик доводить, розглядаючи у статті "Обзор литературы славян" стан розвитку слов'янських літератур - чеської, болгарської, польської, сербської, хорватської, словенської, - і встановлюючи залежність між суспільнополітичними обставинами та рівнем розвитку цих літератур. Критик приходить до висновку, що лише політично незалежний народ може досягнути найбільших висот свого духовного, культурного розквіту, так само й література як певна форма свідомості може нормально розвиватися лише у політично вільному суспільстві. Цю тезу Білик навів як найвагомий аргумент у своїй полеміці з представниками офіційної панславістської доктрини, які стверджували, що, лише об'єднавшись під егідою "білого царя", усі слов'янські народи зможуть досягнути найвищого духовного розквіту. Автор роботи детально зупиняється на полеміці І.Білика з представникам слов'янофільських течій, дає характеристику самим течіям.

У своїх виступах Іван Білик торкнувся однієї з актуальних проблем української суспільно-критичної думки: культурної та соціальної орієнтації. Всупереч твердженням М.П.Драгоманова, який в той час вважав, що українська література повинна переїмати прогресивні ідеї західноєвропейської культури опосередковано - через літературу російську, та на відміну від представників галицької критичної школи, які орієнтувалися лише на західноєвропейську літературу як вищу від російської, І.Білик стояв на тому, що українська література у своєму розвитку повинна опановувати кращі ідейно-естетичні здобутки як літератури російської, так і західноєвропейської.

У статті "Іван Сергійович Тургенів" критик радив українським літераторам переїмати художній досвід видатного російського романіста, вважаючи, що сила прикладу цього письменника пришвидшить появу повноцінної прози на Україні. І.Білик вірно визначив основні художньо-естетичні засади І.С.Тургенєва: ширий реалізм, який на думку критика, полягав у правдивому відтворенні як кон-

кретної особи, так і суспільства в цілому; довершеність художньої форми та гармонія між змістом та формою; тонкий психологізм.

Справедливими є висновки І.Білика про викриття Тургенєвим загальносуспільної деградації за умов кріпосного ладу.

У реферованій роботі розглянуто участь І.Білика у літературній дискусії 70-х років XIX ст. Полемізуючи з М.П.Драгомановим щодо його теорій "чотирьох літератур" та суспільного розвитку "знизу-вгору", І.Білик висловив і обґрунтував низку тверджень, суть яких зводиться до того, що кожна нація, у тому числі й українська, засвоївши культуру та досвід інших народів, повинна розвивати свої власні особливості, свою культуру, свою літературу до самобутчості й самостійності такого високого рівня, щоб вони могли стати внеском у історичний досвід та культуру людства. Білик довів неспроможність за умов підневільного колоніального становища трудового народу суспільного розвитку "знизу-вгору" і спростував штучну драгоманівську конструкцію "чотирьох літератур".

У роботі значну увагу приділено циклу статей, які І.Білик об'єднав під спільною назвою "Перегляд літературних новин", що являв собою цілісну працю, об'єднану концепцією суспільної вартості літератури. Композиційно цикл складається з чотирьох частин. Перша з них – ґрунтовна літературна програма, літературний маніфест, явище на той час новаторське та актуальне. Основні положення цього маніфесту: вимога орієнтації на певного читача, яким за тих умов був уярмлений, позбавлений національного культурного розвитку український люд; вказівка на різницю художніх завдань, що стоять перед письменниками-геніями та літераторами "з середньої руки талантом" та відповідно постановка питання про діахронний характер розвитку літератури, що полягає у наявності творів геніальних і посередньої белетристики; вимога глибинного художнього пізнання й відтворення як народного життя в цілому, так і конкретної особи. Вищою метою літературного творення на той час Іван Білик проголосив відновлення історичної пам'яті народу та національної гідності. Така концепція була великим кроком уперед на терені тогочасної літературно-критичної думки.

У трьох наступних частинах циклу "Перегляд літературних новин", що є рецензіями на збірки поетів-початківців, І.Білик розглянув низку суспільно-літературних проблем: дослідив явище епігонського наслідування творчості Т.Шевченка; проаналізував взаємо-

зв'язок між науковим світоглядом письменника та проблематикою, пафосом його творів; порушив питання про жанрову обмеженість в тогочасній українській літературі і обґрунтував необхідність розвитку епічної прози.

У реферованій роботі досліджується міра заглиблення критика у названі проблеми за умов тогочасного літературного процесу, визначаються критерії, якими оперував Білик в оцінці художнього потоку /соціальний та соціально-філософський/, визначається актуальність суспільно-критичних виступів І.Білика.

Зміст третього розділу визначається його назвою: "Іван Білик як творець ідейно-естетичної концепції роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?".

В історії української літературно-критичної думки Іванові Біликові належить першість в осмисленні та тлумаченні ідейно-естетичної концепції соціально-психологічного роману.

Виступивши як літературний критик у перехідний період розвитку української суспільної та літературної думки, І.Білик став одним з перших, хто теоретично осмислив злам у літературі - зміну її системи, що сталася внаслідок зміни її функції, її соціального призначення. У західноєвропейській літературі її пізнавальна функція як провідна й домінуюча утвердилася на початку ХІХ ст. Це покликано до життя поезію реальну, з її культом думки і розуму, з пафосом аналізу сучасного суспільства. Змінилися принципи художнього узагальнення - провідним став принцип типізації, а не ідеологізації. Виникла нова система епічних жанрів, і на чолі всіх родів літератури став епос.

В українській літературі, яка за тогочасних умов мусила насаперед відстоювати свої права й утверджувати свої можливості, ці процеси проходили дещо уповільнено. І.Білик першим поставив питання про необхідність створення роману з народного життя і разом з Панасом Мирним написав перший український епічний роман "Хіба ревуть воли, як ясла повні?".

Дисертація доводить, що участь І.Білика у створенні роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" полягала не лише у рецензуванні, консультуванні та редагуванні, а була визначальною, оскільки саме завдяки теоретичній і практичній роботі І.Білика натуралістична повість Панаса Мирного "Чіпка" переросла у широкоплановий реалістичний роман.

Автор дисертації простежує вплив російської та західноєвропейської літературно-критичної думки на вироблення Біликом власної концепції роману. Зокрема, аналізуються судження критика щодо романістики І.Тургенєва, Еркмана-Шатріана, братів Гонкурів, Ч.Діккенса та У.Теккерея. Визначальними засадами ідейно-естетичної концепції роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" були:

І. Вимога широкого й ґрунтового відтворення соціальних відносин сучасності, показу народного життя у всіх його складнощах та суперечностях. І. Дослідження засобами психологічного аналізу впливу суспільних обставин на життя і вчинки героїв твору. У реферованій роботі детально розглядається кожен з цих аспектів. Справедливою, на думку дослідника, є теза Білика про те, що розширення і поглиблення соціального тла не тільки збагачує зміст твору, але й увиразнює його форму. До речі, таке розуміння єдності форми й змісту стало, як відомо, доктриною сучасного літературознавства.

Важливою засадою Біликової ідейно-естетичної концепції роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" є вимога критика відтінити образ Чіпки-розбійника образом-антиподом, яким мав стати у романі Грицько Чупруненко. Проте цей образ, що за задумом Білика мав втілювати ідею щастя "посредством мозольного труда", не був цілком позитивним, оскільки у розумінні критика середовище рабів не може породити особистість цілком позитивну – таке середовище у більшій чи меншій мірі діє аморально, сприяє деградації особистості.

В цілому, розроблена Іваном Біликом ідейно-естетична концепція роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" заклала перші підвалини у теоретичне осмислення жанру роману в українській літературознавчій думці.

У висновках формулюються підсумкові положення дисертаційного дослідження.

Літературно-критичні виступи І.Білика мали не лише літературну, але й суспільну вагу, оскільки вперше було зроблено спробу політичного осмислення українства.

Уся письменницька, публіцистична, народознавча, суспільно-критична діяльність І.Рудченка/Білика/була спрямована на сприяння поступу й цивілізації українського народу, що, на думку критика, можливі лише за умови вільного демократичного розвитку кожної нації в цілому і конкретної особи зокрема.

Так само й головними передумовами сприятливого літературно-художнього розвитку Білик визначив політичну свободу і демократію суспільства, у якому розвивається література, орієнтація на найвищі ідейно-естетичні засади західноєвропейської та російської літератури, повноцінний усебічний культурний розвій національної самобутності, гуманістичне спрямування мистецтва слова.

Іван Білик утвердив соціально-філософський критерій оцінки художньої літератури, що був найоптимальнішим на той суспільно-літературний момент.

Білик створив перший в історії української критичної думки літературний маніфест, де поставив високі вимоги щодо української літератури, всупереч тогочасним поглядам на неї, як на "хатню", "домову", провінційну, чим утвердив творчі можливості і перспективи української літератури.

І. Білик обґрунтував необхідність української реалістичної прози, де б усебічно художньо відтворювалося життя українства і сам створив перший український реалістичний роман.

І. Білик проявив глибокий історизм у своїх позиціях, коли розглянув історію української літератури від часів "Слова о полку Ігоревім" до 60-х років XIX ст. як цілісний процес, як зміну естетичних концепцій та літературних напрямків, чим підкреслив великі традиції української літератури.

Літературно-критичну діяльність Івана Білика можна вважати об'єднуючою ланкою між виступами першого українського професійного критика П. Куліша та найвидатнішого українського літературознавця І. Я. Франка.

До списку основної використаної літератури та архівних джерел, що включає 416 позицій, увійшли праці вузькотеоретичного та загальнотеоретичного характеру /позиції 1-177/; художні, публіцистичні, літературно-критичні, народознавчі роботи І. Рудченка-Білика /позиції 178-203/, твори попередників, сучасників, наступників І. Білика /позиції 204-268/; енциклопедії та словники /позиції 269-277/; матеріали рукописних фондів та архівів /позиції 278-416/.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях:

1. "Чумацькі народні пісні" Івана Рудченка//Народна творчість та етнографія. - 1990. - № 1. - С.35-42.
2. Милозвучні пам'ятники чумацтву//Книжник. - 1990. - № 2. - С.53-59.

3. І. Рудченко - дослідник чумацтва та його поезії // Тези регіональних наукових читань. - Львів, 1991. - С. 22-24.

4. Листи Івана Рудченка // Україна: Наука і культура. - Вип. 25. - К., 1991. - С. 327-335.

5. Іван Рудченко - редактор: Робота над композицією роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" // Поліграфія і видавництво. - Вип. 26. - Львів, 1991. - С. 134-140.

6. Іван Білик: портрет на тлі доби // Забуті імена. - К.: Дніпро, 1992. - підписано до друку.

Підписано до друку 05.ІІ.1992р. Об. 0,9. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Тир. 100. Зам. 655. Безплатно.

Дод. КПІ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.